

Analysis of the Function of the Declaratory Oath (Yamin al- Istizhārī) in Jurisprudence and Positive Laws

Somayeh Zohuri¹ ✓

1. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Law, Faculty of Humanities and Social Sciences, Golestan University, Gorgan, Iran. Email: s.zohuri@gu.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received: 28 July 2024

Revised: 15 February 2025

Accepted: 19 July 2025

Available online 29 July 2025

Keywords:

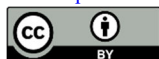
Declaratory Oath (Yamin al- Istizhārī) , Deceased Person, Original Party, Debt-related claim, Real claim, Code of Civil Procedure.

ABSTRACT

The declaratory oath (yamin al-istizhārī) is an oath that a plaintiff must take in a lawsuit filed against a deceased person, despite having proven their right through other evidence, in order to affirm the continued existence of their right and thereby provide the judge with assurance of its persistence. Due to its exceptional nature, the declaratory oath is only applicable in lawsuits against the deceased and is not required to be appended to the plaintiff's evidence in other cases where the defendant is unable to defend themselves, such as lawsuits against minors, the insane, or absent persons. Furthermore, the plaintiff is obligated to take the declaratory oath only if they are the original right-holder (asil), even with the presence of evidence and proof of their right. Consequently, a guardian (wālī) , executor (wasi) , custodian (qayyim), or other representatives cannot take the oath, as swearing is personal in nature and cannot be delegated. Therefore, in a lawsuit brought by a representative against a deceased person, according to the general import of narrations, the claim is proven merely by the testimony of witnesses, and the court is obligated to rule in favor of the plaintiff. Furthermore, according to the dominant view, the declaratory oath applies both to debt-related claims against a deceased person and to real (in rem) claims against him.

Cite this article: Zohuri, S. (2025). Analysis of the Function of the Declaratory Oath (Yamin al- Istizhārī) in Jurisprudence and Positive Laws. *Civil Jurisprudence Doctrines*, 17(32), 221-250. <https://doi.org/10.30513/cjd.2025.6209.1978>

© The Author(s).

Publisher: Razavi University of Islamic Sciences.

Extended Abstract

Introduction

In lawsuits where the plaintiff has no evidence to prove their claim, they may resort to an oath to prove his right. Consequently, if there exists any of the standard means of proof, resorting to an oath becomes unnecessary, as the oath is a tool specifically for those who have no other proof. Imamiyyah jurists have discussed this issue under the famous Prophetic rule, "*Al-bayyinah 'ala al-mudda'i wa al-yamin 'ala man ankar*" (The burden of proof is on the claimant, and the oath is upon the one who denies). Based on this general rule, a claimant who presents evidence (*Bayyinah*) is not required to take an oath. However, this rule has exceptions, one of which is a claim against a deceased person. Eminent jurists, based on narrations, hold that in a lawsuit against a deceased person, the claimant is obliged to take an oath even after proving their right with evidence. In jurisprudential and legal texts, this oath is referred to as the "declaratory oath" (*Yamin al-Istizhārī*).

Although the declaratory oath is mentioned in the Civil Code and the Civil Procedure Code, several questions regarding its application remain unanswered in these laws. For instance, is the declaratory oath applicable in cases other than the death of the obligor? That is, if the defendant is insane, a minor, or absent, is the declarative oath required? Is it necessary if the lawsuit is filed by a legal or judicial representative? Furthermore, what type of lawsuit does the declarative oath specifically pertain to? Is it only functional in pecuniary (debt) claims, or does it also apply to real (property) claims?

Regarding the research background, no independent comprehensive study on this topic has been conducted thus far. Only some legal scholars have sporadically and briefly addressed some of these questions. For example, in Abdullah Shams's *Civil Procedure Code*, Nasser Katouzian's *Proof and Evidence*, and Abbas Karimi's *Evidence in Litigation*, the declaratory oath is briefly discussed in explaining Article 1333 of the Civil Code and Article 278 of the Civil Procedure Code. In the article "*A Re-examination of the Scope of the Declarative Oath*" by Sedighe Hatami and Ehsan Samani, only the application of the declarative oath in pecuniary and real claims is examined, with no attention paid to other aspects of its application. Similarly, in the article "The Validity of the Declarative Oath in Proving Claims in Jurisprudence and Law" by Seyed Javad Balkhi, only the jurisprudential evidence for the validity of the declarative oath is examined, with a very brief analysis of its legal aspects. Therefore, given the importance of this subject and its practical function in litigation, it was deemed necessary to address these questions in an independent study.

Method

This research attempts to answer the aforementioned questions by examining relevant narrations, the opinions of jurists and legal scholars, and analyzing judicial precedents, employing a descriptive-analytical method and relying on library studies.

Findings

Based on existing narrations, if a claimant asserts a right against a deceased person (suing the heirs), he is obliged, after proving the existence of the right with evidence, to swear an oath regarding the *continuation* or *survival* of that right. This oath is called the declaratory oath. There is disagreement among jurists regarding the cases in which the declarative oath applies. Some jurists believe that, in addition to claims against the deceased, it is also required if the defendant is a minor, insane, or absent. Some even argue that it is required in any situation where it is impossible for the defendant to respond. However, the predominant view among jurists is that the narration requiring the oath specifically concerns the case of a lawsuit against a deceased person. Therefore, in other cases, the general rule applies, which does not require supplementing evidence with an oath.

Another point of contention among jurists is the nature of the claim against the deceased. Some argue that the declarative oath is only necessary in pecuniary (debt) claims against the deceased. This is because evidence in such a case only proves the *existence* of the debt at a point in time; the deceased might have later repaid it or been released from it, matters of which the witnesses may be unaware. Hence, an oath confirming the continuation of the debt is required. In contrast, in a real (property) claim, when evidence proves the claimant's ownership, the continuation of that ownership is presumed (*Istishāb*), rendering a declarative oath unnecessary.

Conversely, another group of jurists maintains that the declarative oath is necessary in both pecuniary and real claims against the deceased. The possibility of transfer of ownership exists in real claims as well, and the narration mandates an oath concerning the "survival of the right" against the deceased. Therefore, the term "right" encompasses both pecuniary rights against the deceased and real rights (property) over the deceased's estate.

Conclusion

Despite the various theories in jurisprudence, the legislator in the Civil Code and the Civil Procedure Code has deemed the declarative oath necessary only in the case of a lawsuit against a deceased person. In other situations where the plaintiff cannot obtain a response (e.g., from a minor, insane, or absent defendant), the declarative oath is not required by law.

Furthermore, the requirement of the declarative oath applies specifically when the claimant is the original party (principal) bringing the suit against the deceased. Therefore, if the claimant is a guardian (*Walī*), trustee (*Qayyim*), executor (*Wasi*), attorney (*Wakīl*), or representative of a legal entity, the requirement for a declarative oath is waived. These representatives are not obliged to take it because an oath is personal in nature, and representation in taking an oath is not recognized in either jurisprudence or statutory law.

Regarding whether the declaratory oath applies to pecuniary or real claims, the legislator has used the phrase "survival of the right" in the relevant laws. Consequently, according to many legal authors, the claimant's declarative oath is required in *both* real and pecuniary lawsuits against the deceased. However, judicial practice on this matter is inconsistent, and some court rulings have not accepted the necessity of a declarative oath in real (property) claims.

Author Contributions

All parts of the article were prepared by the author.

Data Availability Statement

No data is available.

Acknowledgements

The author thanks all those who contributed to the formation of this article.

Ethical Considerations

The author has avoided data falsification, distortion, plagiarism, and any form of research misconduct.

Funding

This article has not received any specific financial support from funding agencies in the public, commercial, or non-profit sectors.

Conflict of Interest

The author declares no conflict of interest.

Declaration on the Use of Generative AI and AI-assisted Technologies

No artificial intelligence tools were used in writing this article.

واکاوی کارکرد سوگند استظهاری در فقه و قوانین موضوعه

سمیه ظهوری^۱

۱. نویسنده مسئول، استادیار، گروه حقوق، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه گلستان، گرگان، ایران.

رایانامه: s.zohuri@gu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۵/۰۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۱/۲۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۲۸ تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۴/۰۵/۰۷ کلیدواژه‌ها: سوگند استظهاری، میت، اصیل، دعوای دینی، دعوای عینی، قانون آیین دادرسی مدنی. 	سوگند استظهاری سوگندی است که خواهان در دعوایی که علیه میتی مطرح می‌نماید علی‌رغم اثبات حقیقت با سایر ادله، باید بر بقای حق خود یاد کند تا بدین وسیله موجبات اطمینان یافتن قاضی را بر باقی بودن حق خویش را فراهم نماید. سوگند استظهاری به دلیل استثنایی بودن، فقط در دعوای علیه میت کاربرد دارد و در سایر مواردی که خوانده امکان دفاع از خود ندارد مثل دعوای علیه صغیر، مجنون و غایب لزومی به ضمیمه شدن سوگند خواهان به بینه نیست. علاوه بر آن خواهان در صورتی با وجود بینه و اثبات حق خود، مکلف به اتیان سوگند استظهاری است که اصیل باشد و لذا ولی، وصی، قیم و سایر نمایندگان نمی‌توانند سوگند یاد کنند؛ زیرا سوگند جنبه شخصی دارد و قابل نمایندگی نیست. بنابراین در دعوای نماینده علیه میت به موجب عموم اخبار، به مجرد گواهی بینه، دعوای اثبات می‌گردد و دادگاه ملزم به صدور حکم به نفع خواهان است. علاوه بر آن، به نظر غالب سوگند استظهاری هم در دعوای دینی علیه میت و هم دعوای عینی علیه او کاربرد دارد.

استناد: ظهوری، سمیه. (۱۴۰۴). واکاوی کارکرد سوگند استظهاری در فقه و قوانین موضوعه. آموزه‌های فقه مدنی،

۱۷ (۳۲)، ۲۲۱ – ۲۵۰. <https://doi.org/10.30513/cjd.2025.6209.1978>

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.

مقدمه

سوگند به عنوان یکی از ادله اثبات دعاوی، دارای پیشینه تاریخی است. در گذشته مرسوم بوده که هرگاه وسیله‌ای برای دسترسی به واقع مهیا نبود، از نیروهای ماورایی برای کشف حقیقت یاری می‌جستند. برای مثال متهمی را که دلیلی بر بی‌گناهی خود نداشت، به آتش می‌افکندند تا اگر از راستگویان باشد، رهایی یابد و اگر گناهکار باشد، به آتش خشم خداوند، گرفتار و عذاب گردد. به مرور زمان این چهره‌های خشن، از ماهیت سوگند حذف شده و صرفاً شاهد گرفتن خداوند به راستگویی و امید به انتقام گرفتن او از دروغگو و خطاکار باقی ماند. در حقوق کنونی نیز چهره مذهبی و ماورایی برای سوگند همچنان باقی است و در تعریف آن گفته شده، سوگند اعلام اراده تشریفاتی است که با نام خداوند متعال انجام می‌شود و گوینده نه تنها خداوند را شاهد راستگویی خود می‌سازد، بدین وسیله خود را در معرض مکافات قسم دروغ نیز قرار می‌دهد (کاتوزیان، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۱۸۱-۱۸۳). بنابراین در دعاوی که مدعی، دلیلی بر اثبات حقانیت خود ندارد، به سوگند متوسل می‌گردد، تا حق خویش را به اثبات رساند. بنابراین در صورت وجود یکی از ادله اثبات دعوا برای اثبات حق، دیگر جایی برای توسل به سوگند وجود ندارد؛ زیرا سوگند صرفاً مورد استفاده شخصی است که دلیلی برای اثبات حق خود ندارد. فقهای امامیه بر اساس حدیث مشهور نبوی این موضوع را تحت قاعده «البینه علی المدعی و الیمین علی من انکر» مورد بحث قرار داده‌اند. بر مبنای این قاعده کلی، مدعی در صورت اقامه بینه، تکلیفی به ادای سوگند ندارد. با این وجود، قاعده مذکور در برخی موارد با استثنا مواجه شده که یکی از این استثنائات دعوی بر میت است. مشهور فقها بر مبنای روایات، معتقدند که مدعی در دعوی بر میت، علی‌رغم اثبات حق خود با بینه^۱، مکلف به یاد کردن سوگند نیز می‌باشد. در کتب فقهی و حقوقی، از این سوگند تحت عنوان سوگند استظهاری یاد شده است. بنابراین مبنای پذیرش

۱. واژه بینه در معنای اخص به معنای ارائه دو شاهد عادل در محکمه است (عاملی، ۱۴۱۳، ص ۳۶)، اما در اینجا منظور معنای اعم بینه است که شامل مطلق دلیل ثابت‌کننده دعوی است.

سوگند استظهاری در فقه، روایات بوده و سوگند استظهاری خلاف قاعده کلی «البینه علی المدعی و الیمین علی من انکر» است.

اگرچه قانون‌گذار در قانون مدنی و قانون آیین دادرسی مدنی در ذیل بحث سوگند، سوگند استظهاری را مطرح نموده، اما سؤالاتی در خصوص نحوه کاربرد این نوع سوگند وجود دارد که در قوانین مزبور، پاسخی برای آن‌ها یافت نمی‌شود. مانند این که آیا در غیر از مورد فوت متعهد نیز، سوگند استظهاری کاربرد دارد؟ یعنی اگر خوانده مجنون، صغیر یا غایب باشد، سوگند استظهاری خواهان لازم است؟ چنانچه دعوی توسط نماینده قانونی یا قضایی طرح گردد نیز، اتیان سوگند استظهاری ضروری است؟ از طرفی، سوگند استظهاری مختص چه دعوی است؟ آیا فقط در دعوای دینی کاربرد دارد یا در دعوایی که موضوع آن عین باشد نیز به کار می‌رود؟ در مورد پیشینه پژوهش، تاکنون تحقیق مستقلی در این زمینه نگارش نشده است و صرفاً برخی از نویسندگان حقوقی به طور پراکنده و مختصر به بعضی از این سؤالات پرداخته‌اند. برای مثال در کتاب آیین دادرسی مدنی عبدالله شمس، کتاب اثبات و دلیل اثبات ناصر کاتوزیان، کتاب ادله اثبات دعوا عباس کریمی و... در توضیح ماده ۱۳۳۳ قانون مدنی و ماده ۲۷۸ قانون آیین دادرسی مدنی، سوگند استظهاری مختصراً بحث شده است. در مقاله «بازجستی در گستره اتیان سوگند استظهاری» صدیقه حاتمی، احسان سامانی صرفاً به بررسی گستره اعمال سوگند استظهاری در دعوای با موضوع دینی و عینی پرداخته شده و به جنبه‌های دیگر کاربرد سوگند استظهاری توجهی نشده است. یا در مقاله «اعتبار سوگند استظهاری در اثبات دعوی در فقه و حقوق» سید جواد بلخی، صرفاً ادله حجیت سوگند استظهاری از منظر فقه بررسی گردیده و تحلیل این مسئله در حقوق بسیار مختصر و کوتاه بوده است. لذا با توجه به اهمیت موضوع مزبور و کاربرد عملی آن در دعوای لازم دیده شد تا در تحقیقی مستقل به این سؤالات پاسخ داده شود. اما قبل از پاسخگویی به این سؤالات، لازم است ابتدا در مورد وجود یا عدم وجود تعارض، میان ماده ۱۳۳۳ قانون مدنی و ماده ۲۷۸ قانون آیین دادرسی مدنی در خصوص سوگند استظهاری نیز پرداخته شود. این پژوهش سعی دارد با بررسی روایات و نظرات فقها و

مولفین حقوقی و واکاوی رویه قضایی به سؤالات فوق با روش توصیفی و تحلیلی پاسخ گوید.

۱. تعریف سوگند استظهاری

واژه سوگند در لغت به معنای «اقرار و اعترافی که شخص از روی شرف و ناموس خود می‌کند و خدا یا بزرگی را شاهد گیرد» آمده است (معین، ۱۳۸۵، ص ۷۰۶) و استظهار نیز به «پشت و پناه، خواستن، یاری خواستن، پشت گرم شدن» معنا شده است (معین، ۱۳۸۵، ص ۱۱۴). اما اصطلاح سوگند استظهاری در لغت و همچنین در فقه تعریف نشده است، با این وجود فقها در مورد استعمال سوگند استظهاری گفته‌اند که مطابق قاعده اگر مدعی، دعوای خود را با بینه اثبات نماید، لزومی به ضمیمه شدن سوگند او به بینه نیست، مگر دلیل خاصی بر این امر موجود باشد (طباطبایی یزدی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۷۸؛ موسوی خمینی، ۱۴۰۴، ص ۲۲۵). بنابراین در برخی دعاوی خاص^۱، گاه با آن که ادعای مدعی بر مبنای اصول حقوقی و دلایل اقامه شده، اثبات می‌شود، لیکن چون احتمال اشتباه یا حادثه پنهانی ناقض آن وجود دارد، دادگاه از خواهانی که دلایل کافی برای اثبات ادعای خود داشته، تقاضای سوگند استظهاری می‌نماید (کاتوزیان، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۲۱۰). لذا منظور از سوگند استظهاری «سوگندی است که مدعی در موارد خاص علاوه بر آوردن دو گواه عادل، بایستی برای بقای حق خود یاد کند» (محقق داماد، ۱۴۰۶، ج ۳، ص ۱۰۱). علت «استظهاری» نامیده شدن این سوگند، وجود کلمه «استظهار» در روایت مربوط به این مسئله است. در این روایت بیان شده به دلیل این که متوفی زبانی برای دفاع از خود ندارد، لذا حاکم با سوگند دادن مدعی، دلایل او را «استظهار یا پشتیبانی» می‌کند^۲ (شهید ثانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۲۴۷). بنابراین در سوگند استظهاری، قاضی با قسم دادن مدعی، اطمینان به بقای حق او پیدا می‌کند.

۲. بررسی روایی سوگند استظهاری

فقه‌ای امامیه در کتاب القضاء به مسئله سوگند استظهاری پرداخته‌اند، مبنای

۱. منظور از دعوای خاص، دعوای بر میت است.

۲. «انه لا لسان له للجواب، فيستظهر الحاكم بها»

اصلی سوگند استظهاری روایت عبدالرحمن بن ابی عبدالله است.^۱ در این روایت از امام موسی بن جعفر (ع) سؤال شد که اگر کسی حقی را ادعا نماید و برای مدعی، بینه‌ای برای اثبات مال وجود نداشته باشد تکلیف چیست؛ امام فرمودند که مدعی می‌تواند مدعی علیه را سوگند دهد و اگر او سوگند یاد کند حقی بر او نیست و اگر از خوردن سوگند امتناع کند، مدعی سوگند می‌خورد و اگر او امتناع کند، حقی بر مدعی علیه ندارد و اگر حق بر میتی مطالبه شود و مدعی برای اثبات مدعای خود بینه اقامه نماید، مدعی باید سوگند یاد کند که حق او، بر عهده میت بوده است و در صورت امتناع از سوگند حقی برای او نخواهد بود (شهید ثانی، ۱۴۱۳، ج ۱۳، ص ۴۶۱). از نظر عموم فقها، روایت مزبور از حیث سند ضعیف می‌باشد، زیرا در بین راویان حدیث، یاسین ضریر وجود دارد که، فقها او را توثیق نکرده‌اند (خوئی، ۱۴۱۸، ج ۲۳، ص ۳۰۴). با این حال، بسیاری از فقها برای جبران ضعف سند، از عمل مشهور یا اتفاق فقها در استناد به این روایت استفاده کرده‌اند (شهید ثانی، ۱۴۱۳، ج ۱۳، ص ۴۶۲؛ فاضل لنکرانی، ۱۴۲۷، ص ۱۹۳). و برخی نیز تلاش کرده‌اند، با بهره‌گیری از قراین داخلی و خارجی، روایت مزبور را، به عنوان روایت موثق معرفی کنند (آشتیانی، ۱۳۸۳، ج ۱، ص ۳۶۸). بر مبنای روایت مزبور که برخی ادعای اتفاق و اجماع فقها در آن کرده‌اند (نجفی، ۱۴۰۴، ج ۴۰، ص ۱۹۴؛ وجدانی، ۱۴۲۶، ج ۵، ص ۳۵۵) و بعضی دیگر نیز ادعای شهرت فقها در این موضوع، بدون این که مخالفی در آن وجود داشته باشد، نموده‌اند (شهید ثانی، ۱۴۱۳، ج ۱۳، ص ۴۶۱)، اگر دعوایی علیه میت مطرح شود و مدعی برای اثبات ادعای خود، بینه نیز اقامه نموده باشد، مکلف است سوگند هم یاد نماید. یعنی مدعی مکلف است، پس از این که حقی بوسیله شهادت بینه اثبات گردید، برای بقای حقی سوگند یاد کند (ترجینی، ۱۴۲۷، ج ۴، ص ۱۳۰). علت الزام مدعی به یاد کردن سوگند که بر خلاف قاعده «لایستحلف المدعی مع البینه» است، در خود روایت این گونه بیان شده که «امکان دارد بر ما معلوم نشده باشد و متوفی بر علیه مدعی بینه‌ای داشته و

۱. «روایة عبد الرحمن بن ابی عبد الله قال: «قلت للشيخ: خبّرني عن الرجل يدّعي قبل الرجل الحقّ فلا يكون له البينة بماله، قال: فيمين المدّعي عليه، فإن حلف فلا حقّ له، وإن لم يحلف فعليه. وإن كان المطلوب بالحقّ قد مات، فأقيمت عليه البينة، فعلى المدّعي اليمين بالله تعالى الذي لا إله إلا هو لقد مات فلان وأن حقّه لعليه، فإن حلف وإلا فلا حقّ له.» (شهید ثانی، ۱۴۱۳، ج ۱۳، ص ۴۶۱).

ایفا کرده و سپس از دنیا رفته است و یا بدون بینه بوده و از دنیا رفته است، و از این جهت گوئیم که مدعی باید قسم یاد کند که حقش بر عهده او باقی است، و اگر مدعی حاضر به سوگند علیه میت نشد، پس ادعایش فایده‌ای ندارد و حقی بر او ندارد، زیرا مدعی علیه زنده نیست و اگر زنده می‌بود یا وادار به سوگند می‌شد یا حق را می‌پذیرفت یا می‌پس می‌کرد به مدعی، و او را قسم می‌داد و چون امکان هیچ يك از این سه نیست، از این رو حق مدعی ثابت نمی‌شود» (غفاری و بلاغی، ۱۴۰۹، ج ۴، ص ۸۱).

۳. بررسی سوگند استظهاری در قوانین موضوعه

بحث سوگند استظهاری هم در قانون مدنی و هم در قانون آیین دادرسی مدنی بیان گردیده است. مطابق ماده ۱۳۳۳ قانون مدنی «در دعوی بر متوفی، در صورتی که اصل حق ثابت شده و بقا آن در نظر حاکم ثابت نباشد، حاکم می‌تواند از مدعی بخواهد که بر بقا حق خود قسم یاد کند». به موجب ماده ۲۷۸ قانون آیین دادرسی مدنی نیز «در دعوی بر میت پس از اقامه بینه، سوگند خواهان نیز لازم است و در صورت امتناع از سوگند، حق وی ساقط می‌شود». یعنی به موجب قانون مدنی، خواهان تنها در صورتی مکلف به سوگند استظهاری است که اصل حقش ثابت و بقای حق او در نظر حاکم ثابت نباشد، اما بر اساس قانون آیین دادرسی مدنی، در دعوی بر میت، خواهان پس از اقامه بینه، مکلف به ادای سوگند است. به دلیل تفاوت‌هایی که در شرایط تحقق تکلیف به سوگند، در این دو قانون بیان شده، میان حقوق دانان اختلافاتی در مورد نسخ یا عدم نسخ قانون مدنی ایجاد شده است. به عقیده برخی مولفین حقوقی، با توجه به تفاوت‌های بنیادین میان دو قانون مزبور و این که ماده ۲۷۸ قانون آیین دادرسی مدنی مصوب ۱۳۷۹، موخر بر ماده ۱۳۳۳ قانون مدنی مصوب ۱۳۱۴ می‌باشد، باید قانون آیین دادرسی مدنی را حاکم دانست (شمس، ۱۳۸۶، ج ۳، ص ۲۷۶؛ حیاتی، ۱۳۹۲، ص ۴۷۵، حاتمی:). یعنی به نظر این مولفین، ماده ۲۷۸ قانون آیین دادرسی مدنی، ماده ۱۳۳۳ قانون مدنی را نسخ ضمنی کرده است. به نظر بعضی دیگر ماده ۲۷۸ قانون آیین دادرسی مدنی، ماده ۱۳۳۳ قانون مدنی را تخصیص زده است. یعنی اگر دلیل اثبات دعوا بینه باشد، دادگاه طبق ماده ۲۷۸

قانون آیین دادرسی مدنی مکلف به سوگند دادن خواهان است، اما در صورتی که اصل حق با سایر ادله ثابت شود و بقای آن در نظر حاکم معلوم نباشد، حاکم می‌تواند خواهان را سوگند دهد (محمدی، ۱۳۸۹). اما گروهی دیگر از نویسندگان حقوقی، علی‌رغم وجود این تفاوت‌ها بیان داشته‌اند که «به این ظاهر نباید اعتماد کرد، زیرا شأن قانون آیین دادرسی، بیان چگونگی اداره دلیل و به کارگیری آن در دادرسی است و شرایط ماهوی دلیل را قانون مدنی معین می‌کند، پس احتمال دارد که مقصود از ماده ۲۷۸ بیان اجمالی اثر خودداری از سوگند باشد که تفصیل شرایط را به قانون مدنی واگذار کرده است. تحول دیگری که در این ماده ملاحظه می‌شود، در بیان شرط دوم است که ماده ۱۳۳۳ ق.م «ثبوت حق» و در ماده ۲۷۸ ق.آ.د.م «اقامه بینه» معین شده که اعم از کفایت آن بر ثبوت یا ارائه دلیل است، هرچند کافی برای ثبوت نباشد. تعبیر این تحول به نسخ نیز قابل اعتماد نیست و باید پذیرفت که این‌گونه قانون‌گذاری‌های شتابزده و بی‌اعتنا به زمینه‌های نظام حقوقی، جز سرگردانی قضات و صاحبان حق فایده چندانی ندارد» (کاتوزیان، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۲۱۱ و ۲۱۲). به عقیده بعضی دیگر نیز احتمال نسخ قانون مدنی بوسیله قانون آیین دادرسی مدنی منتفی است، زیرا مواد ۲۷۸ و ۲۷۹ ق.آ.د.م، مطلقاً سوگند را در دعوی بر میت لازم می‌دانند و ماده ۱۳۳۳ ق.م لزوم سوگند را مقید بر «بقای حق» نموده، لذا باید مطلقاً را حمل بر مقید نمود و با جمع مفاد سه ماده، به مفاد ماده ۱۳۳۳ ق.م پای بند شد (کریمی، ۱۳۸۶، ص ۱۰۴). به نظر می‌رسد با توجه به این که مبنای سوگند استظهاری در قوانین موضوعه، فقه امامیه است و بر مبنای نظر فقها در دعوی بر میت، مدعی پس از اثبات حق خویش، باید ادای سوگند نماید، لذا قانون آیین دادرسی مدنی که ادای سوگند را در دعوی بر میت لازم دانسته، همسو با فقه بوده و بر قانون مدنی که لزوم ادای سوگند را به نظر قاضی واگذار کرده، حاکم می‌گردد. بر این مبنا نظر حقوق دانان دسته اول که قائل به نسخ ضمنی قانون مدنی بوسیله قانون آیین دادرسی مدنی هستند، موجه تر می‌باشد.

۴. سوگند استظهاری در فرض فوت، محجور یا غایب بودن مدعی علیه

از آن جا که در روایت عبدالرحمن به صراحت به دعوا علیه میت اشاره شده، لذا

کاربرد سوگند استظهاری در این خصوص مورد وفاق همه فقها است. اما علاوه بر دعوی بر میت، برخی فقها به لزوم ضمیمه شدن سوگند بر بینه، در دعوا علیه غایب نیز نظر داده‌اند و گفته‌اند که مدعی باید بینه بیاورد و قسم بر بقای حق خود یاد کند (وجدانی، ۱۴۱۷، ج ۵، ص ۳۵۴؛ ترحینی، ۱۴۲۷، ج ۴۴، ص ۱۳۰؛ شیخ طوسی، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۴۰۱؛ فغانی، ۱۴۱۸، ص ۲۸۳). بعضی دیگر از فقهای امامیه علاوه بر دعوا علیه غایب، در موردی که دعوایی علیه مجنون یا کودک نیز اقامه می‌گردد، سوگند استظهاری را لازم می‌دانند (شهید اول، بی تا، ج ۱، ص ۴۱۷؛ سیوری حلی، ۱۴۰۳، ص ۵۱۰؛ احسائی، ۱۴۱۰، ص ۱۷۰؛ اصفهانی، ۱۴۰۰، ص ۱۹۶؛ عاملی و ساوجی، ۱۴۲۹، ج ۲، ص ۳۶۱). دلیل الحاق این موارد به متوفی را برخی از فقها، اتحاد طریق دو مسئله دانسته‌اند، نه قیاس؛ چون قیاس در فقه شیعه مورد پذیرش نیست. لذا این دسته از فقها در توجیه لزوم سوگند استظهاری در این موارد بیان می‌دارند که در صورتی که این افراد (یعنی مجنون و کودک) کامل بوده و حضور (یعنی غایب) داشته باشند، احتمال دارد که پاسخ دهند که مال مورد ادعا را اخذ کرده یا ادعا نمایند که مدعی ذمه آن‌ها را ابراء نموده است. لذا چون آن‌ها هم قادر به پاسخ نیستند، مدعی باید با وجود بینه، سوگند نیز یاد نماید (شهید ثانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۲۴۷). علاوه بر این دلایل، برخی دیگر از فقها عقیده دارند که، در هر دعوایی که در آن پاسخ دادن به دعوا برای مدعی علیه متعذر باشد، مدعی باید بر بقای حقش سوگند یاد کند (سیوری حلی، ۱۴۰۴، ج ۴، ص ۲۵۶). چون حکم تعذر در خصوص متوفی، در سایر مواردی که عذری برای خوانده در پاسخ دادن به دعوا وجود دارد یکسان است و لذا در این موارد نیز سوگند خواهان علاوه بر اقامه بینه ضرورت دارد.

اما در مقابل نیز بسیاری از فقیهان در دعوا علیه کودک، مجنون و غایب، سوگند مدعی را لازم ندانسته‌اند (موسوی خمینی، بی تا، ج ۲، ص ۴۲۳؛ شهید ثانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۲۴۸؛ شوشتری، ۱۴۰۶، ج ۶، ص ۳۵۴)؛ زیرا به نظر آنان علت امر در اصل، یعنی دعوی بر میت و فرع یعنی دعوی بر کودک، مجنون و غایب مختلف است. چون در خصوص اصل (میت)، امیدی به بازگشت زبانش و این که از خود دفاع کند نیست، اما در مورد فرع، کودک ممکن است بالغ شود یا مجنون افاقه یابد و یا غایب برگردد و لذا امکان دفاع

پیدا می‌کنند، در نتیجه لزومی به ضمیمه شدن سوگند، در دعوا علیه آن‌ها نیست (نجفی، ۱۴۲۲، ص ۵۵؛ شهید ثانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۲۴۸). و علاوه بر این در خصوص طفل و مجنون نصی که لزوم ضمیمه شدن سوگند را بیان دارد، وجود ندارد (وجدانی، ۱۴۲۶، ج ۵، ص ۳۵۵) و نص موجود فقط در مورد متوفی وارد شده است.

در حقوق موضوعه به موجب ماده ۱۳۳۳ قانون مدنی «در دعوا بر متوفی، در صورتی که اصل حق ثابت شده و بقای آن در نظر حاکم ثابت نباشد، حاکم می‌تواند از مدعی بخواهد که بر بقای حق خود قسم یاد کند». و مطابق ماده ۲۷۸ قانون آیین دادرسی مدنی «در دعوی بر میت پس از اقامه بینه، سوگند خواهان نیز لازم است و در صورت امتناع از سوگند، حق وی ساقط می‌شود». در این مواد قانون‌گذار با توجه به سابقه فقهی موضوع و اجماعی که میان فقها در این خصوص بوده، صرفاً به لزوم ضمیمه شدن سوگند در دعوای بر متوفی اشاره کرده است و در خصوص این که آیا در دعوای علیه کودک و مجنون و غایب نیز مدعی باید سوگند یاد کند، چیزی بیان ننموده است. به عقیده برخی نویسندگان حقوقی لحن ماده ۱۳۳۳ چنان انشاء شده که گویی اختصاص به دعوای متوفی دارد (کاتوزیان، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۲۱۰، باقری، ۱۳۹۶). به نظر بعضی دیگر، سوگند استظهاری خلاف قاعده بینه است که به موجب آن سوگند همواره باید توسط مدعی علیه ادا شود و در موارد خلاف قاعده باید به قدر متیقن اکتفا نمود و قدر متیقن در سوگند استظهاری نیز این است که این حکم مختص متوفی است و شامل موارد دیگر نمی‌شود (الله‌آبادی، ۱۳۹۶، ص ۴۲؛ اژدری، ۱۳۹۱؛ بلخی، ۱۴۰۰). علی‌رغم اختلاف نظر موجود میان فقها در خصوص لزوم ضمیمه شدن سوگند مدعی، در دعوای علیه غایب، مجنون و کودک، با توجه به سکوت قانون‌گذار که در مقام بیان بوده، به نظر می‌رسد که قانون‌گذار در این مسئله، نظر آن دسته از فقهایی را پذیرفته که قائل به عدم لزوم سوگند در این موارد شده‌اند. بنابراین در حقوق کنونی، صرفاً در دعوای علیه میت، خواهان مکلف است علی‌رغم معرفی بینه و اثبات حق خود، سوگند بر بقای حق خویش نیز یاد کند.

نکته حائز اهمیت این است که اگر خواهان، دعوایی علیه میت اقامه نماید و

اصل حق خود بر میت را با معرفی یک گواه و پیوست کردن سوگندش، اثبات نماید، باید مطابق ماده ۲۷۸ قانون آیین دادرسی مدنی سوگند استظهاری نیز یاد کند (مهاجری، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۲۶۷)؛ زیرا سوگند اول خواهان، سوگند تکمیلی بوده که جهت «تکمیل دلیل» ناقصی که او ارائه نموده توسط او ادا شده است که با ضمیمه شدن به شهادت یک گواه که معرفی نموده، اصل حقی را اثبات می نماید. اما چون «بقای حق» در نظر قاضی مورد تردید است، لذا باید به موجب قانون، سوگند استظهاری نیز یاد نماید؛ زیرا ممکن است حقی بر ذمه میت ایجاد شده باشد، اما متعاقباً میت بری الذمه شده باشد. بنابراین سوگند اولیه، برای «اثبات حق» بوده و سوگند ثانویه، برای «اثبات بقای حق» است (ماده ۱۳۳۳ قانون مدنی).

۵. سوگند استظهاری از نظر نمایندگی مدعی در اقامه دعوا

یکی از مسائلی که در خصوص لزوم ضمیمه شدن سوگند مدعی، به بینه، در اثبات بقای حقی مطرح شده این است که آیا مدعی باید اصیل باشد تا در دعوایی که علیه متوفی مطرح می نماید سوگند استظهاری یاد کند یا در صورتی که شخصی به نمایندگی از سوی مدعی اصلی، طرح دعوا نماید نیز باید سوگند استظهاری یاد نماید.

به نظر فقهای امامیه اگر دعوایی علیه میت اقامه شود، در صورتی سوگند واجب می شود که، مدعی خود صاحب حق باشد نه ولی، وصی یا وارث صاحب حق، چون آن چه از ظاهر روایت بر می آید این است که بر مدعی ای، اتیان سوگند لازم است که خود صاحب حق باشد، لذا نمی توان از این روایت جواز سوگند ولی، وصی یا وارث را، بدل از اصیل استفاده کرد (موسوی گلپایگانی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۳۴۱؛ وجدانی، ۱۴۲۶، ج ۵، ص ۳۵۶؛ شهید ثانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۲۴۷؛ نجفی، ۱۴۲۲، ص ۵۴؛ مغنیه، ۱۴۲۱، ج ۶، ص ۱۴۳)؛ زیرا اولاً سوگند برخلاف اصل است و لذا باید در آن به مورد نص و فتوا اکتفا کرد و ثانیاً نظر فقها بر عدم جواز سوگند ولی، وصی و وکیل است چون آن ها حقی را برای خودشان اثبات نمی کنند (بحرانی، ۱۴۲۳، ج ۱، ص ۱۲۰).

برای مثال به عقیده مرحوم ملا احمد نراقی در دعوایی که قیم صغیری بر ورثه متوفایی مطرح می کند و برای اثبات حق، بینه اقامه می نماید، لزومی به اتیان سوگند

نیست؛ زیرا مقتضای عموم اخبار این است که به مجرد بینة، حق ثابت می‌شود و فقط در خصوص میت به موجب روایات این حکم تخصیص خورده و قسم استظهاری لازم دانسته شده است. اما قطعاً این اخبار در جایی مخصص است که اتیان سوگند ممکن باشد، زیرا در صورت عدم امکان اتیان سوگند، حکم به لزوم سوگند لغو است. لذا موضع عدم امکان اتیان سوگند، تحت عمومات حکم اولی باقی می‌ماند و چون قسم خوردن قیم یا صغیر، شرعاً جایز نیست، لذا به مجرد بینة حق ثابت می‌شود و باید به مدعی داده شود (نراقی، ۱۴۲۲، ج ۱، ص ۳۹۷). در نتیجه کسی می‌تواند سوگند یاد کند که عمل یا موضوع دعوا منتسب به او باشد، لذا چون موضوع دعوا منتسب به ولی یا وصی نیست، حکم به لزوم سوگند از آن‌ها برداشته شده است. دلیل این امر این است که سوگند نوعی گواه گرفتن خداوند متعال بر امری است و بنابراین تنها از کسی می‌تواند خواسته شود که امر مورد ادعا منتسب به شخص او باشد (شمس الدینی لری، ۱۳۹۵، ص ۱۰۲)؛ زیرا باورها و وجدان طرف مقابل را نمی‌توان درگیر و او را ملزم به اتیان سوگند نسبت به واقع شدن امری نمود که از ناحیه دیگری سر زده است (شمس، ۱۳۸۶، ج ۳، ص ۲۵۸). بنابراین سوگند جنبه شخصی دارد و نمایندگی در اتیان سوگند ممکن نیست. پس یادکننده سوگند باید اصیل باشد (کریمی، ۱۳۸۶، ص ۱۰۹). قانون مدنی نیز بر همین مبنا در ماده ۱۳۲۷ مقرر داشته «مدعی یا مدعی علیه در دو ماده قبل در صورتی می‌تواند تقاضای قسم از طرف دیگر نماید که عمل یا موضوع دعوی منتسب به شخص آن طرف باشد. بنابراین در دعاوی بر صغیر یا مجنون نمی‌توان قسم را بر ولی یا وصی یا قیم متوجه کرد مگر نسبت به اعمال صادره از شخص آن‌ها، آن‌هم مادامی که به ولایت یا وصایت یا قیمومت باقی هستند و همچنین است در کلیه مواردی که امر منتسب به یک طرف باشد».

بر همین مبنا به عقیده برخی از فقها، وکیل نیز شأنیت ادای سوگند را ندارد، چون نمی‌توان بر مال غیر، سوگند یاد نمود (عراقی، بی‌تا، ص ۹۳). ماده ۱۳۳۰ قانون مدنی نیز به همین سبب بیان می‌دارد «... قسم یاد کردن قابل توکیل نیست و وکیل نمی‌تواند به جای موکل قسم یاد کند». قانون آیین دادرسی مدنی نیز در تبصره ۲ ماده ۳۵ نیز در

همین خصوص مقرر داشته که «سوگند... قابل توکیل نمی باشد». بنابراین چون موضوع دعوا منتسب به وکیل نیست، او حق اتیان سوگند را ندارد. «زیرا سوگند، گواه قرار دادن خداوند بر صحت گفتار سوگند یادکننده است و آن امر ایجاب می نماید که سوگند یادکننده در زمان قسم با ایمان خالص، توجه به عقوبات اخروی سوگند خلاف واقع خود داشته باشد تا به آن مبادرت ننماید. این است که سوگند قائم به شخص سوگند یادکننده است و اموری که قائم به شخص است قابل توکیل نمی باشد، بر خلاف اقرار که اخبار از وجود حقی برای طرف به زیان خود می باشد احتیاج به ایمان و توجه به عقوبات اخروی ندارد و می تواند شخص به وکیل خود در دعوی، وکالت دهد که در دادگاه اقرار از طرف موکل خود به نفع طرف او بنماید» (امامی، ۱۳۶۴، ج ۶، ص ۲۳۹). اما با این حال تقاضای قسم به موجب ماده ۱۱۳۰ قانون مدنی قابل توکیل است و اگر در وکالت نامه به این امر تصریح شده باشد، وکیل می تواند از طرف مقابل تقاضای سوگند نماید.

پرسشی دیگری که در این خصوص ممکن است مطرح گردد این است که اگر شخص حقوقی علیه میتی اقامه دعوا نماید، آیا نماینده شخص حقوقی باید بر بقای حق او سوگند یاد کند؟ در این خصوص تصریحی در قوانین وجود ندارد، لذا ممکن است با توجه به مواردی که فوقاً به آن اشاره شد، بیان نمود که چون سوگند جنبه شخصی دارد، بنابراین کسی می تواند سوگند یاد کند که موضوع دعوا منتسب به او باشد. در مورد اشخاص حقوقی نیز، موضوع دعوا منتسب به نماینده آن ها که مدیر عامل یا اعضای هیئت مدیره هستند، نیست. مگر این که به موجب قسمت اخیر ماده ۱۳۲۷ قانون مدنی، عمل موضوع دعوا در زمان مدیریت آن ها و توسط خود آنان اتفاق افتاده باشد و در زمان طرح دعوا نیز در این سمت باقی باشند. که در این صورت می توان سوگند را متوجه نماینده شخص حقوقی نیز دانست؛ زیرا جمله پایانی ماده ۱۳۲۷ قانون مدنی، حکم مزبور در ماده را «در کلیه مواردی که امر منتسب به یک طرف باشد» جاری دانسته است. اما در سایر موارد، نماینده شخص حقوقی به دلیل عدم انتساب عمل موضوع دعوا به او، نمی تواند سوگند یاد کند. این تحلیل اگرچه به ظاهر درست می نماید و با قانون مدنی نیز سازگار است، اما با این ایراد از

سوی گروهی از نویسندگان حقوقی مواجه شده که به موجب قسمت اخیر ماده ۵۸۸ قانون تجارت، شخص حقوقی صرفاً می‌تواند حقوق و تکالیفی را دارا شود که مختص انسان نباشد؛ زیرا طبع وجودی و نیازهای ذاتی شخص طبیعی، گاهی مقتضای ویژه‌ای را می‌طلبد و شخص طبیعی برای رفع نیازهای وجودی خود و به تناسب طبیعتی که دارد از حقوق مدنی‌ای متمتع می‌شود که مخصوص اوست و از آنجا که طبع وجودی شخص حقوقی با این حقوق، هماهنگ و سازگار نیست، اعطای حقوق مزبور به شخص حقوقی کار معقول و درستی نمی‌باشد. در ماده ۵۸۸ قانون تجارت دو مثال بارز از این حقوق و تکالیف بیان گردیده و بیان تمثیلی قانون تجارت حاکی از این است که غیر از موارد یاد شده، حقوق و تکالیف دیگری نیز وجود دارد که نوعاً به روابط عاطفی و غیرمالی و خانوادگی شخص طبیعی مربوط می‌شود، مانند حقوق سیاسی، قسم و شهادت که فقط با طبع انسانی سازگارند (صفائی، قاسم‌زاده، ۱۴۰۰، ص ۱۸۴ و ۱۸۵). برخی دیگر نیز با همین استدلال که حق سوگند از حقوق استثنایی ویژه انسان است و اشخاص حقوقی از اساس فاقد آن هستند و به‌طور قانونی اهلیت و صلاحیت ادای سوگند را ندارد. لذا از طریق مدیران یا نمایندگان خود حتی با تعبیر مدیران به عنوان رکن شخص حقوقی نیز نمی‌تواند ادای سوگند نماید (دیانی، ۱۳۸۳؛ محمدی، ۱۳۸۹).

بنابراین، به عقیده این گروه چون قسم، بالطبع از حقوق مختص شخص حقیقی است، لذا در دعاوی‌ای که شخص حقوقی علیه دیگران اقامه می‌نماید، نمی‌تواند از سوگند به عنوان یکی از ادله اثبات دعوا استفاده نماید^۱ و بر این مبنا در صورتی که شخص حقوقی دعوایی را علیه میتی اقامه کند و اصل حق خویش را با ادله دیگر اثبات نماید، دادگاه مکلف به صدور رأی می‌باشد و نمی‌تواند از نمایندگان شخص حقوقی اتیان سوگند بر بقای حق را بخواهد.

بعضی دیگر از نویسندگان حقوقی نیز در توجیه عدم امکان اتیان سوگند توسط مدیران بیان می‌کنند که چون قسم یاد کردن قابل توکیل نیست، مطابق تبصره ۲ ماده

۱. به نظر نویسندگان حقوقی «هیچگاه در دعاوی علیه اشخاص حقوقی موقعیت اجرای سوگند استظهاری به وجود نمی‌آید اما اگر قسم در دعاوی علیه اشخاص حقوقی پذیرفته شود، حکم ماده ۱۳۳۳ قانون مدنی در دعوا علیه دولت به عنوان ترکه بلا وارث نیز قابل اعمال است (محمدی، ۱۳۸۹).

۳۵ قانون آیین دادرسی مدنی وکیل نمی‌تواند به جای موکل قسم یاد کند، زیرا قسم باید متوجه کسی شود که عمل منسوب به اوست (محمدی، ۱۳۸۹؛ اعظم پورو بابایی ساخمرس، ۱۴۰۳). به علاوه، سوگند به عنوان یکی از ادله اثبات دعوا، متکی بر ایمان فرد می‌باشد و ایمان نیز از ویژگی‌های ذاتی شخص طبیعی می‌باشد و بالطبع فقط انسان می‌تواند دارای آن باشد. پس سوگند متوجه شخص حقوقی نمی‌شود تا بحث مربوط به امکان اتیان سوگند توسط مدیر شرکت مطرح شود. اما با این حال به نظر برخی نویسندگان دیگر در نظام حقوقی ایران با توجه به ماده ۵۸۸ قانون تجارت، قانون‌گذار در مورد اهلیت اشخاص حقوقی، نظریه واقعی بودن شخص حقوقی را پذیرفته و در نتیجه اصل بر اهلیت اشخاص حقوقی است و عدم اهلیت آن‌ها امری استثنایی است (آقا مهدوی، حبیبیان، ۱۳۹۳). بنابراین جز در خصوص حقوق و وظایف ناشی از ماهیت و فطرت انسانی خاص اشخاص حقیقی، اشخاص حقوقی دارای اهلیت تمتع و استیفاء هستند (کاتبی، ۱۳۸۰، ص ۳۳). لذا اصل بر اهلیت داشتن اشخاص حقوقی است و باید اصل استثنایی بودن عدم اهلیت را، در مورد این اشخاص پذیرفت. اما همان‌طور که بیان گردید از آن جا که خود شخص حقوقی، امکان یاد کردن سوگند را ندارد و سوگند باید توسط نمایندگان او یاد گردد، باید شرایط مذکور در ماده ۱۳۲۷ قانون مدنی که فوقاً به آن اشاره گردید، رعایت گردد و صرفاً در موارد خاصی^۱ امکان اتیان سوگند توسط نمایندگان شخصی حقوقی را پذیرفت.

نکته‌ای که در پایان این بحث باید به آن توجه نمود این است که اگر چه نمایندگی در اتیان سوگند در قوانین ما مورد پذیرش واقع نشده، اما قائم مقامی^۲ در ادای سوگند به موجب ماده ۲۷۹ قانون آیین دادرسی مدنی و تبصره ۱ آن پذیرفته شده است. به موجب این ماده «هرگاه خواهان در دعوی بر میت، وارث صاحب حق باشد

۱. منظور از موارد خاص، جایی است که عمل موضوع دعوا در زمان مدیریت مدیران شرکت و توسط خود آنان اتفاق افتاده باشد و در زمان طرح دعوا نیز آنان در این سمت باقی باشند. در این صورت می‌توان سوگند را متوجه نماینده شخص حقوقی نیز دانست.

۲. تفاوت قائم مقامی و نمایندگی در این است که قائم مقام، شخصی است که به جانشینی دیگری دارای حقوق و تکالیف او می‌گردد مانند وراثت. اما نمایندگی، عنوانی است که بر مبنای آن شخصی اقدام به انجام عملی حقوقی به نام شخص دیگری، به حساب او و به منظور تأمین اهداف او می‌نماید مانند وکیل.

و بر اثبات ادعای خود اقامه بینه کند علاوه بر آن باید ادا سوگند نماید. در صورت عدم اتیان سوگند، حق مورد ادعا ساقط خواهد شد. تبصره ۱. در صورت تعدد وراث هر یک نسبت به سهم خود باید ادای سوگند نمایند چنانچه بعضی ادای سوگند نموده و بعضی نکول کنند ادعا نسبت به کسانی که ادای سوگند کرده ثابت و نسبت به نکول کنندگان ساقط خواهد شد». بنابراین اگر وراث به قائم مقامی مورث خود بر میتی اقامه دعوا کنند و با اقامه بینه حق مورث خود را، بر ذمه میت ثابت کنند، در این جا باید به حکم ماده مزبور بر بقای حق مورث خود، سوگند استظهاری یاد نمایند و در صورت عدم اتیان سوگند حق مورد ادعا ساقط می شود.

۶. سوگند استظهاری از نظر عینی یا دینی بودن موضوع دعوا

از جمله موضوعاتی که در بحث سوگند استظهاری بین فقیهان مطرح شده این است که آیا حکم لزوم ضمیمه شدن سوگند به بینه اختصاص به دعوایی دارد که موضوع آن دین باشد یا در دعوایی که در آن عینی از میت مطالبه می گردد نیز مدعی باید سوگند یاد کند. به نظر بعضی از فقها از آن جا که حکم به لزوم سوگند استظهاری در دعوای علیه میت استثنایی بوده، بنابراین این حکم اختصاص به موردی دارد که موضوع دعوا مطالبه دین باشد نه عین (سیوری حلی، ۱۴۰۴، ج ۴، ص ۲۵۶؛ محقق حلی، ۱۴۱۸، ج ۲، ص ۲۸۲؛ مکارم شیرازی، ۱۴۲۷، ج ۱، ص ۱۴۷). دلیل این امر را برخی احتمال ابراء میت یا غیر آن دانسته اند که ممکن است شاهد به این امور علم نداشته باشد، برخلاف دعوای بر عین که اگر مالکیت مدعی با بینه ثابت شود، مالکیتش استصحاب می گردد (شهید ثانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۲۴۷). برخی دیگر از فقها دلیل عدم لزوم سوگند در دعوای عینی بر میت را این دانسته اند که اگر مدعی، بینه بر عاریه بودن عین، در دست میت یا غصبی بودن ید میت اقامه نماید، با شهادت بینه بر این موارد، باید عین از دست میت مسترد شود بدون این که نیازی به سوگند خوردن مدعی باشد. چون قیام بینه در این جا ملازمه با شهادت به نفع مالکیت مدعی دارد و اصل نیز بقا مالکیت مدعی و عدم انتقال مال از مدعی به میت است (سیوری حلی، ۱۴۰۴، ج ۴، ص ۲۵۶). بعضی دیگر نیز این احتمال را مطرح کرده اند که مدعی، دعوای خود بر عین را باید علیه متصرف که وارث است اقامه کند و این دعوا، دعوای

بر شخص زنده است نه میت و در دعوی عین علیه شخص زنده، لزومی به ضمیمه شدن سوگند به بینه نیست (طباطبایی یزدی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۸۱). گروهی دیگر نیز علت این که فقیهان منحصر در دعوی دین به لزوم سوگند حکم کرده‌اند وجود کلمه «اوفاه» در روایت مربوط به این مسئله دانسته‌اند که این کلمه جز در مورد دادن دین مناسب نیست، یعنی وفا کردن فقط در مورد دین مصداق دارد (مؤمن، ۱۴۲۲، ص ۲۲۹).

اما در مقابل به نظر بسیاری از فقها در دعوی بر میت چه دعوا بر دین باشد و چه عین مال، مدعی باید بعد از اقامه بینه، بر بقای حق خود سوگند استظهاری یاد کند (شهید ثانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۲۴۸؛ نجفی، ۱۴۲۲، ص ۵۴؛ مغنیه، ۱۴۲۱، ج ۶، ص ۱۴۳؛ موسوی اردبیلی، ۱۴۲۳، ج ۲، ص ۱۴۴؛ نجفی، ۱۳۵۹، ج ۲ ق ۲، ص ۱۴۷؛ موسوی خمینی، بی تا، ج ۲، ص ۴۲۳؛ موسوی گلپایگانی، ۱۴۱۳، ج ۱، ص ۳۴۱؛ طباطبایی یزدی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۸۱). علت این امر را فقیهان این دانسته‌اند که احتمال نقل ملکیت و عدم وجود زیان برای میت در دفاع از خود در هر دو دعوی عین و دین وجود دارد و هیچ فرقی بین آن‌ها نیست (وجدانی، ۱۴۲۶، ج ۵، ص ۳۵۹؛ شهید ثانی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۲۴۸). برخی دیگر علت را وجود نص خاص در دین و عین بیان کرده‌اند (نجفی، ۱۳۵۹، ج ۲، ق ۲، ص ۱۴۶). و به عقیده بعضی نیز آن چه که در روایت ذکر شده لزوم سوگند در دعوی بر میت بر «بقای حق» است نه «بقای دین». لذا چه در دعوی دین و چه عین، مدعی بعد از اثبات حقیقت توسط شهادت بینه، باید برای «بقای حقیقت» سوگند استظهاری یاد کند (طباطبایی حائری، بی تا، ص ۷۳۷).

علی‌رغم وجود اختلاف میان فقها، قانون‌گذار در قانون مدنی و قانون آیین دادرسی مدنی به این مسئله نپرداخته و همین امر موجب اختلاف میان مولفین حقوقی نیز شده است. به نظر برخی نویسندگان «لزوم ادای سوگند استظهاری توسط مدعی در موردی که دعوی، بر بقای حق دینی علیه متوفی است، امری عقلایی و مطابق با موازین منطقی است. چراکه در حقیقت دعوی مزبور قابل تحلیل به دو امر است. یکی اصل حق و دیگری بقای آن حق. آنچه ادله اثبات، می‌تواند به اثبات رساند، اصل دین است. ولی به هیچ وجه امر دوم یعنی عدم ابراء و اسقاط آن که مورد ادعا است قابل اثبات نیست. چنانچه طرف دعوی حاضر بود، پس از اثبات حق این امکان وجود داشت که ادعای اداء و یا ابراء و اسقاط کند که البته ملزم به

اثبات بود و در فرض عدم ارائه دلیل و انکار طرف مقابل، مدعی می‌توانست از وی که در این بخش دعوی، نقش منکر دارد، درخواست سوگند نماید و با سوگند وی بقای حق او ثابت می‌شد. حال که مدیون، فوت کرده است در حقیقت حاکم برای اثبات امر دوم، مدعی را سوگند می‌دهد» (محقق داماد، ۱۴۰۶، ج ۳، ص ۱۰۳). بنابراین به عقیده ایشان فقط در دعوای دینی، مدعی ملزم به اتیان سوگند است. اما در مقابل بعضی مؤلفین دیگر در پاسخ به نظر آن دسته از فقها که گفته بودند دعوی بر عین، دعوی بر ورثه است نه مورث، بیان می‌نمایند که با توجه به ظاهر ماده ۱۳۳۳ قانون مدنی و اطلاق ماده ۲۷۹ قانون آیین دادرسی مدنی، حق بر میت اعم از دینی و عینی است؛ چراکه در حق عینی نیز آن چه که مورد نزاع قرار می‌گیرد حق مدعی در برابر متوفی و به زیان دارایی او است و به این اعتبار حق بر متوفی محسوب می‌شود و دعوای او نیز دعوای بر میت است (کاتوزیان، ۱۳۸۷، ج ۲، ص ۲۱۰). بنابراین مدعی باید در دعوای دینی و عینی بر میت سوگند بر بقای حقش یاد کند.

نتیجتاً با توجه به این که قانون‌گذار هم در ماده ۱۳۳۳ قانون مدنی و هم در ماده ۲۷۹ قانون آیین دادرسی مدنی، به تبعیت از نظر فقها و مستند روایی سوگند استظهاری، در دعوای بر میت به واژه «حق» اشاره کرده و حق نیز اعم از عین و دین است. بنابراین چه موضوع دعوا، دینی باشد و چه عینی، مدعی مکلف به یاد کردن سوگند است. اما توجه به این نکته که برخی از نویسندگان به درستی به آن اشاره کرده‌اند نیز ضروری است که در سوگند استظهاری باید خواسته خواهان مورد توجه قرار گیرد. اگر خواسته او انجام یا عدم انجام کار یا انتقال مالی از ورثه متوفا باشد و منشأ این طلب حقی بوده که خواهان در مقابل مورث خواندگان داشته است این حق یک حق دینی به شمار می‌رود و سوگند استظهاری در بقای حق اجباری است. اما اگر خواسته خواهان خلع ید و رد عین مغصوبه یا امانی (پس از زوال امانت و امتناع از رد توسط امین) باشد، ولو آنکه سابقاً مال نزد مورث خواندگان بوده است، سوگند استظهاری ضرورت ندارد؛ زیرا در این دعوا خواندگان نه به عنوان وارث، بلکه به‌طور مستقل به عنوان غاصب مکلف به رد مال هستند (محمدی، ۱۳۸۹). رویه قضایی در خصوص لزوم سوگند در دعوای بر متوفی دارای وحدت رویه نبوده و آرای مختلفی

در این خصوص صادر گردیده برای مثال در دعوای مطالبه وجه چک از ورثه صادرکننده چک در دادنامه شماره ۹۱۰۹۹۷۰۲۲۳۳۰۱۲۶۸ شعبه ۳۳ دادگاه تجدیدنظر استان تهران مورخ ۱۳۹۱/۱۰/۴، با توجه به این که دعوی خواهان دینی بوده دادگاه با اتیان سوگند استظهاری توسط خواهان بر اثبات بقای طلبش، هر یک از ورثه تجدیدنظر خوانده را به نسبت قدرالسهم شان محکوم به پرداخت اصل خواسته و خسارات از ترکه مورث نمود.

اما در دعوی اثبات وقوع قرارداد بیع سه دانگ یک دستگاه اتوبوس مرسدس بنز به مورث خواندگان، در دادنامه شماره ۱۴۰۰۰۳۳۹۰۰۳۹۶۵۹۳۵ شعبه ۴ دادگاه عمومی حقوقی گرگان، دادگاه به دلیل این که خواندگان در جلسه دادگاه ادعای خواهان را قبول نموده اظهار داشته که با توجه به این که دعوی عینی بوده، نیاز به سوگند استظهاری نبوده و لذا با توجه بیع نامه و نیز پذیرش دعوا از سوی خواندگان لذا خواسته خواهان را ثابت دانسته و حکم به اثبات وقوع قرارداد بیع موضوع سه دانگ یک دستگاه اتوبوس مرسدس بنز فی مابین خواهان و مورث خواندگان صادر می گردد. بنابراین در این دعوی دادگاه با این استدلال که خواسته خواهان در دعوی بر میت، عینی بوده سوگند استظهاری خواهان را ضروری ندانسته است. اما به نظر می رسد در این دعوی دلیل عدم لزوم سوگند استظهاری خواهان این باشد که، خواهان در دادخواست مطروحه حقی را از خوانده مطالبه نکرده، بلکه درصدد اثبات حقی به نفع خوانده بوده است. بنابراین پرونده مزبور اصلاً مشمول ماده ۱۳۳۳ قانون مدنی و ماده ۲۷۸ قانون آیین دادرسی مدنی نبوده چراکه در این دو ماده خواهان «به ادعای حقی علیه متوفا، علیه ورثه او اقامه دعوا و آن را مطالبه می کند» (حیاتی، ۱۳۹۲، ص ۴۷۵). درحالی که در پرونده مذکور خواهان حقی را از خوانده متوفا مطالبه نکرده بلکه درصدد اثبات حقی به نفع او و ورثه اش است.

نتیجه گیری

مطابق قاعده «البینه علی المدعی و الیمین علی من أنکر» اگر خواهان دعوای خود را با بینه به اثبات رساند لزومی به اتیان سوگند ندارد و باید حکم به نفع او صادر

شود. اما اگر خواهان حقی را علیه میتی به طرفیت ورثه او مطرح نماید، به موجب روایات موجود در این خصوص مکلف است، پس از اثبات وجود حق با بینه، بر بقای حقش سوگند یاد کند که به این سوگند، سوگند استظهاری گویند. در مورد این که سوگند استظهاری در چه مواردی کاربرد دارد و قاضی، مکلف به سوگند دادن خواهان است بین فقها اختلاف وجود دارد. به عقیده برخی فقها علاوه بر میت، در فرضی که خوانده صغیر، مجنون و غایب باشد و حتی به نظر بعضی در هر جایی که پاسخ دادن برای خوانده متعذر باشد، به لزوم سوگند استظهاری حکم داده‌اند. اما نظر غالب این است که آنچه که در روایت آمده و سوگند خواهان را لازم دانسته، فقط فرض دعوا علیه میت است لذا در سایر موارد باید به قواعد عام که عدم لزوم ضمیمه شدن سوگند به بینه است حکم نمود. در قانون مدنی و قانون آیین دادرسی مدنی نیز قانون‌گذار فقط در فرض دعوا علیه میت سوگند استظهاری را لازم دانسته است. اما با این حال لزوم سوگند استظهاری فقط در فرضی است که خواهان به عنوان اصیل، دعوا را علیه میت مطرح کند، بنابراین اگر خواهان، ولی، قیم، وصی، وکیل یا نماینده شخص حقوقی باشد بحث لزوم سوگند استظهاری برداشته می‌شود؛ زیرا سوگند جنبه شخصی دارد و نمایندگی در اتیان سوگند نه در فقه و نه در قانون مورد پذیرش واقع نشده است. یکی از موضوعات اختلافی میان فقها در مورد سوگند استظهاری، موضوع دعوا علیه میت است. به نظر برخی، سوگند استظهاری فقط در مورد دعوای دینی علیه میت لازم است، زیرا در این دعوا، بینه صرفاً وجود دین را اثبات می‌کنند، در حالی که ممکن است میت دینش را وفا کرده باشد یا ابراء شده باشد و بینه اطلاعی بر این امر نداشته باشند، پس سوگند استظهاری بر بقای حق لازم است. اما در دعوای عینی وقتی بینه حق عینی و مالکیتی را برای خواهان اثبات نماید، بقای مالکیت خواهان استصحاب می‌شود و لزومی به سوگند استظهاری نیست. ولی در مقابل به نظر گروهی دیگر از فقها هم در دعوای دینی علیه میت و هم دعوای عینی، سوگند استظهاری لازم است، چون احتمال نقل ملکیت در دعوای عینی نیز وجود دارد و آنچه در روایت آمده لزوم سوگند در دعوا علیه میت بر بقای حق است نه دین. قانون‌گذار نیز در قانون مدنی و آیین دادرسی مدنی واژه بقای حق را استعمال کرده و

لذا به نظر مولفین حقوقی در هر دو دعوای عینی و دینی علیه میت، سوگند استظهاری خواهان لازم است هرچند رویه قضایی در این خصوص مختلف است.

سیاسگزاری

نویسنده از تمامی مؤلفین حقوقی و مشاوران علمی در این مطالعه قدردانی می نماید.

فهرست منابع

۱. آشتیانی، محمد حسن. (۱۳۸۳ش). کتاب القضاء. قم: زهیر.
۲. آقا مهدوی، اصغر؛ حبیبیان، مهدی. (۱۳۹۳ش). بررسی اهلیت شخص حقوقی در فقه و حقوق. پژوهشنامه فقهی، ۲(۲)، ص ۲۷-۵۰.
۳. احسایی، محمد بن علی. (۱۴۱۰ق). الأقطاب الفقهية علی مذهب الإمامية - درر اللآلئ العمادية فی الأحادیث الفقهية. قم: انتشارات کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی قدس سره.
۴. ازدری، علی. (۱۳۹۱ش). بار اثبات دلیل در فقه و امور مدنی، فقه و مبانی حقوق اسلامی، ۵(۱۳)، ص ۲۲-۴۷.
۵. اصفهانی، محمد تقی (مجلسی اول). (۱۴۰۰ش). یک دوره فقه کامل فارسی، تهران: مؤسسه و انتشارات فراهانی.
۶. اعظم پور، محمد شهاب؛ بابایی ساخمرس، مرتضی. (۱۴۰۳ش). بررسی تطبیقی سوگند در اثبات ورد دعوای فقه و حقوق جمهوری اسلامی ایران. ماهنامه آفاق علوم انسانی، ۸(۸۷)، ص ۱۹-۳۱.
۷. امامی، سید حسن. (۱۳۶۴ش). حقوق مدنی. تهران: انتشارات اسلامیه.
۸. باقری، مهناز. (۱۳۹۶ش). کاربرد سوگند در نظام قضایی اسلام و تطبیق آن با آیین های آسمانی دیگر، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه الزهراء (س).
۹. بحرانی، یوسف بن احمد. (۱۴۲۳ق). الدرر النجفیه من الملتقطات الیوسفیه، بیروت: دار المصطفی للاحیاء التراث.
۱۰. بلخی، سید جواد. (۱۴۰۰ش). اعتبار سوگند استظهاری در اثبات دعوا در فقه و حقوق، نسیم کوثر، ۱(۱)، ص ۵۱-۶۲.
۱۱. ترحینی، سید محمد حسین. (۱۴۲۷ق). الزبدة الفقهية فی شرح الروضة البهية. قم: دار الفقه للطباعة والنشر.
۱۲. حاتمی، صدیقه؛ سامانی، احسان. (۱۴۰۳ش). بازجستی در گستره اتیان سوگند استظهاری.

- فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۲۷(۴)، ص ۱۷۱-۱۸۸. 10.48308/jlr.2024.231303.2474
۱۳. حیاتی، علی عباس. (۱۳۹۲ش). آیین دادرسی مدنی در نظم حقوقی کنونی، تهران: نشر میزان.
 ۱۴. خوئی، سید ابوالقاسم. (۱۴۱۸ق). موسوعه الامام الخوئی. قم: مؤسسه احیاء آثار الامام الخوئی.
 ۱۵. دیانی، عبدالرسول. (۱۳۸۳ش). سوگند. ماهنامه دادرسی، شماره ۴۸، ص ۳۸-۴۳.
 ۱۶. شمس الدینی لری، رحیم. (۱۳۹۵ش). بررسی تطبیقی ادله اثبات دعوا در حقوق ایران و فقه حنفیه، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
 ۱۷. شمس، عبدالله. (۱۳۸۶ش). آیین دادرسی مدنی - (دوره پیشرفته). تهران: انتشارات دراک.
 ۱۸. شوشتری، محمدتقی. (۱۴۰۶ق). النجعة فی شرح اللمعه. تهران: کتابفروشی صدوق.
 ۱۹. شهید اول. (بی تا). القواعد و الفوائد. قم: کتابفروشی مفید.
 ۲۰. شهید ثانی. (۱۴۱۲ق). الروضة البهیة فی شرح اللمعه الدمشقیة. قم: مکتبه الداوری.
 ۲۱. شهید ثانی. (۱۴۱۳ق). مسالک الافهام الی تنقیح الشرائع الاسلام. قم: مؤسسه المعارف الاسلامیه.
 ۲۲. صفایی، سید حسین؛ قاسم زاده، سید مرتضی. (۱۴۰۰ش). حقوق مدنی: اشخاص و محجورین، تهران: انتشارات سمت.
 ۲۳. طباطبایی حائری، سید محمد. (بی تا). کتاب المناهل. قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
 ۲۴. طباطبایی یزدی، سید محمدکاظم. (۱۴۱۴ق). تكملة العروة الوثقی. قم: کتابفروشی داوری.
 ۲۵. عاملی، محمد بن حسین؛ ساوجی، نظام بن حسین. (۱۴۲۹ق). جامع عباسی و تکمیل آن. تهران: مؤسسه منشورات الفراهانی.
 ۲۶. عاملی، یاسین عیسی. (۱۴۱۳ق). الاصطلاحات الفقهیه فی الرسائل العلمیه. بیروت: دار البلاغه للطباعة و النشر و التوزیع.
 ۲۷. عراقی، آقا ضیاء الدین. (بی تا). کتاب القضاء. قم: چاپخانه مهر.
 ۲۸. غفاری، علی اکبر، بلاغی، محمدجواد. (۱۴۰۹ق). من لایحضره الفقیه. تهران: نشر صدوق.
 ۲۹. فاضل لنکرانی، محمد. (۱۴۲۷ق). تفصیل الشریعه (القضاء و الشهادات). قم: مرکز فقه الاثمه الاطهار (علیهم السلام).
 ۳۰. فقعی، علی بن علی. (۱۴۱۸ق). الدر المنضود فی معرفة صیغ النیات و الإیقات و العقود - رسالة فی العقود و الإیقات. قم: مکتبه الامام العصر (عج) العلمیه.
 ۳۱. کاتبی، حسینقلی. (۱۳۸۰ش). حقوق تجارت. تهران: کتابخانه گنج دانش.
 ۳۲. کاتوزیان، ناصر. (۱۳۸۷ش). اثبات و دلیل اثبات. تهران: نشر میزان.
 ۳۳. کریمی، عباس. (۱۳۸۶ش). ادله اثبات دعوا. تهران: نشر میزان.
 ۳۴. الله آبادی، محسن. (۱۳۹۶ش). آثار حقوقی سوگند استظهاری در ادله اثبات دعوا، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد بم.

۳۵. محقق حلی. (۱۴۱۸ق). المختصر النافع فی فقه الامامیه. قم: مؤسسه المطبوعات الدینیّه.
۳۶. محقق داماد، سید مصطفی. (۱۴۰۶ق). قواعد فقه. تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.
۳۷. محمدی، پژمان. (۱۳۸۹ش). محدودیت های موضوعی سوگند در دعاوی مدنی. فصلنامه پژوهش حقوق، ۱۲(۲۹)، ص ۳۸۷-۴۱۶.
۳۸. محمدی، پژمان. (۱۳۸۹ش). محدودیت های شخصی سوگند در دعاوی مدنی. فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی، ۴۰(۱۰۱)، ص ۲۹۷-۳۱۶.
۳۹. معین، محمد. (۱۳۸۵ش). فرهنگ فارسی. تهران: انتشارات راه رشد.
۴۰. مغنیه، محمدجواد. (۱۴۲۱ق). فقه الامام الصادق (ع). قم: مؤسسه انصاریان.
۴۱. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۴۲۷ق). استفتائات جدید. قم: انتشارات مدرسه امام علی بن ابی طالب علیه السلام.
۴۲. موسوی خمینی، سید روح الله. (۱۴۰۴ق). زبدة الاحکام. تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.
۴۳. موسوی خمینی، سید روح الله. (بی تا). تحریر الوسیله. قم: مؤسسه مطبوعات دار العلم.
۴۴. موسوی گلپایگانی، سید محمد رضا. (۱۴۱۴ق). کتاب القضاء. قم: دار القرآن الکریم.
۴۵. مهاجری، علی. (۱۳۸۰ش). شرح قانون آیین دادرسی مدنی دادگاه های عمومی و انقلاب. تهران: انتشارات گنج دانش.
۴۶. مؤمن، محمد. (۱۴۲۲ق). مبانی تحریر الوسیله - القضاء و الشهادات، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۴۷. نجفی، حسن بن جعفر (کاشف الغطاء). (۱۴۲۲ق). انوار الفقاهه - کتاب القضاء، نجف اشرف: مؤسسه کاشف الغطاء.
۴۸. نجفی، محمد حسن. (۱۴۰۴ق). جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۴۹. نجفی، محمد حسین. (۱۳۵۹ش). تحریر المجله. نجف اشرف: المكتبة المرتضوية.
۵۰. نراقی، احمد بن محمد مهدی. (۱۴۲۲ق). رسائل و مسائل. قم: کنگره نراقیین ملا مهدی و ملا احمد.
۵۱. وجدانی، قدرت الله. (۱۴۲۶ق). الجواهر الفخریة فی شرح الروضة البهیة. قم: انتشارات سماء قلم.

References

1. Ashtiani, Mohammad Hassan. (2004). *Kitāb al-Qaḍā'*. Qom: Zohair. [in Persian]
2. Agha Mahdavi, Asghar, & Habibiyan, Mahdi. (2014). Barrasī-ye ahteyāt-e shakhs-e hoqūqī dar fiqh va qānūn [Examining the eligibility of a legal person in jurisprudence and law]. *Pajuheshname-ye Feqhi*, 2(2), 27–50. [in Persian]
3. Ahsaei, Mohammad bin Ali. (1989). *Al-Aqtāb al-fiqhiyah 'alā madhhab al-Imāmīyah – Durar al-lāl'ī al-'emādīyah fī al-aḥādīth al-fiqhiyah*. Qom: Enteshārāt-e Ketābkhāneh Āyatollāh Mar'ashī Najafī. [in Arabic]
4. Azhdari, Ali. (2012). Bār-e esbāt-e dalīl dar fiqh va omūr-e madanī [The burden of proof in jurisprudence and civil matters]. *Fiqh va Mabānī-ye Hoqūq-e Eslāmī*, 5(13), 22–47. [in Persian]
5. Esfahani, Mohammad Taqi (Majlesi I). (2021). *Yek dūreh fiqh-e kāmel-e Fārsī* [A complete course of Persian jurisprudence]. Tehran: Mu'asseseh va Enteshārāt-e Farāhānī. [in Persian]
6. A'zampour, Mohammad Shahab, & Babaei Sakhmars, Morteza. (2024). Barrasī-ye taṭbīqī-ye sogand dar esbāt va radd-e da'āvi-ye fiqh va hoqūq-e Jomhūrī-ye Eslāmī-ye Irān [A comparative study of oaths in proving and denying claims in the jurisprudence and law of the Islamic Republic of Iran]. *Māhnameh Āfāq-e 'Olūm-e Ensānī*, 8(87), 19–31. [in Persian]
7. Emami, Seyed Hassan. (1985). *Hoqūq-e madanī* [Civil law]. Tehran: Enteshārāt-e Eslāmīyeh. [in Persian]
8. Baghri, Mahnaz. (2017). *Kārburd-e sogand dar nezām-e qaḍā'ī-ye Eslām va taṭbīq-e ān bā āyīn-hā-ye āsemānī-ye dīgar* [The application of oaths in the Islamic judicial system and its comparison with other divine laws] [Master's thesis]. Alzahra University. [in Persian]
9. Bahrani, Yusuf bin Ahmad. (2002). *Al-Durar al-Najafīyah min al-multaqaṭāt al-Yūsufīyah*. Beirut: Dār al-Muṣṭafā li-Iḥyā' al-Turāth. [in Arabic]
10. Balkhi, Seyed Javad. (2021). E'tebār-e sogand-e estizhārī dar esbāt-e da'vā dar feqh va hoqūq [The validity of the confirmatory oath in proving a claim in jurisprudence and law]. *Nasīm-e Kawthar*, 1(1), 51–62. [in Persian]
11. Tarhini, Seyed Mohammad Hosein. (2006). *Al-Zubdah al-fiqhiyah fī sharḥ al-Rawḍah al-bahīyah*. Qom: Dār al-Fiqh lil-Ṭibā'ah wa al-Nashr. [in Arabic]
12. Hatami, Sedigheh, & Samani, Ehsan. (2024). Bāzjostī dar gustareh-ye etiān-e sogand-e estizhārī [A re-examination of the scope of taking the confirmatory oath]. *Faṣlnāmeḥ Tahqīqāt-e Hoqūqī*, 27(4), 171–188. [in Persian]
13. Hayati, Ali Abbas. (2013). *Āyīn-e dādrāsī-ye madanī dar nazm-e hoqūqī-ye konūnī* [Civil procedure in the current legal system]. Tehran: Nashr-e Mizān. [in Persian]
14. Khoei, Seyed Abolqasem. (1997). *Mawsū'at al-Imām al-Khū'ī*. Qom: Mu'assasat Iḥyā' Āthār al-Imām al-Khū'ī. [in Arabic]
15. Dayyani, Abdol-Rasool. (2004). Sogand [Oath]. *Māhnameh Dādrāsī*, 48, 38–43. [in Persian]
16. Shams al-Dini Lori, Rahim. (2016). *Barrasī-ye taṭbīqī-ye adelleh-ye esbāt-e da'vā dar hoqūq-e Irān va feqh-e Hanafīyeh* [A comparative study of evidence of proof in Iranian law and Hanafi jurisprudence] [Master's thesis]. University of Sistan and Baluchestan. [in Persian]
17. Shams, Abdullah. (2007). *Āyīn-e dādrāsī-ye madanī – (Dūreh-ye pishrafteh)* [Civil procedure code – (Advanced course)]. Tehran: Enteshārāt-e Derāk. [in Persian]
18. Shushtari, Mohammad Taqi. (1985). *Al-Naj'ah fī sharḥ al-Lum'ah*. Tehran: Ketābfurūshī-ye Ṣadūq. [in Persian]

19. Shahid al-Awwal. (n.d.). *Al-Qawā'id wa al-fawā'id*. Qom: Ketābfurūshī-ye Mofid. [in Arabic]
20. Shahid al-Thani. (1991). *Al-Rawḍah al-bahīyah fī sharḥ al-Lum'ah al-Dimashqīyah*. Qom: Maktabat al-Dāvarī. [in Arabic]
21. Shahid al-Thani. (1992). *Masālik al-afhām ilā tanqīḥ sharā'i' al-Islām*. Qom: Mu'assasat al-Ma'ārif al-Islāmīyah. [in Arabic]
22. Safaei, Seyed Hossein, & Qasemzadeh, Seyed Morteza. (2021). *Hoqūq-e madanī: Ashkhāṣ va mahjūrīn* [Civil law: Individuals and incapacitated persons]. Tehran: Enteshārāt-e Samt. [in Persian]
23. Tabatabai Haeri, Seyed Mohammad. (n.d.). *Kitāb al-Manāhil*. Qom: Mu'assasat Ahl al-Bayt (pbut). [in Persian]
24. Tabatabai Yazdi, Seyyed Mohammad Kazem. (1993). *Takmilat al-'Urwah al-wuthqā*. Qom: Ketābfurūshī-ye Dāvarī. [in Arabic]
25. Ameli, Mohammad bin Hossein; Sawooji, Nezam bin Hossein. (2008). *Jami 'Abbāsī va takmil-e ān*. Tehran: Mu'asseseh-ye Manshūrāt al-Farāhānī. [in Persian]
26. Ameli, Yassin Isa. (1992). *Al-Iṣtilāḥāt al-fiqhīyah fī al-rasā'il al-'ilmīyah*. Beirut: Dār al-Balāghah lil-Ṭibā'ah wa al-Nashr wa al-Tawzī'. [in Arabic]
27. Iraqi, Agha Zia al-Din. (n.d.). *Kitāb al-Qaḍā'*. Qom: Chāpkhāneh-ye Mehr. [in Arabic]
28. Ghaffari, Ali Akbar; Balaghi, Mohammad Javad. (1988). *Man lā yaḥḍuruh al-faqīh*. Tehran: Nashr-e Ṣadūq. [in Persian]
29. Fazel Lankarani, Mohammad. (2006). *Tafṣīl al-sharī'ah (Al-Qaḍā' wa al-shahādāt)*. Qom: Markaz-e Fiqh al-A'imma al-Aṭḥār (pbut). [in Arabic]
30. Fiq'ani, Ali bin Ali. (1997). *Al-Durr al-mandūd fī ma'rīfat shiyagh al-nīyāt wa al-iqā'āt wa al-'uqūd - Risālah fī al-'uqūd wa al-iqā'āt*. Qom: Maktabat al-Imām al-'Aṣr (pbuh) al-'Ilmiyah. [in Arabic]
31. Katebi, Hossein Gholi. (2001). *Hoqūq-e tejārat* [Commercial law]. Tehran: Ketābkhāneh-ye Ganj-e Dānesh. [in Persian]
32. Katouzian, Nasser. (2008). *Esbāt va dalīl-e esbāt* [Proof and evidence of proof]. Tehran: Nashr-e Mīzān. [in Persian]
33. Karimi, Abbas. (2007). *Adelleh-ye esbāt-e da'vā* [Evidence of litigation]. Tehran: Nashr-e Mīzān. [in Persian]
34. Allahabadi, Mohsen. (2017). *Āsār-e hoqūqī-ye soghand-e estīzhārī dar adelleh-ye esbāt-e da'vā* [Legal effects of the confirmatory oath in evidence of litigation] [Master's thesis]. Islamic Azad University, Bam Branch. [in Persian]
35. Muhaqqiq Helli. (1997). *Al-Mukhtaṣar al-nāfi' fī fiqh al-Imāmīyah*. Qom: Mu'assasat al-Maṭbū'āt al-Dīnīyah. [in Arabic]
36. Muhaqqiq Damad, Seyyed Mostafa. (1986). *Qawā'id-e feqh* [Rules of jurisprudence]. Tehran: Markaz-e Nashr-e 'Olūm-e Eslāmī. [in Persian]
37. Mohammadi, Pejman. (2010). Maḥdūdīyat-hā-ye mawzū'i-ye soghand dar da'āvī-ye madanī [Thematic limitations of oath in civil claims]. *Pajuhesh-e Hoqūq*, 12(29), 387-416. [in Persian]
38. Mohammadi, Pejman. (2010). Maḥdūdīyat-hā-ye shakhṣī-ye soghand dar da'āvī-ye madanī [Personal limitations of oath in civil claims]. *Faṣlnāmeḥ Moṭāla'āt-e Hoqūq-e Khāṣṣ*, 40(101), 297-316. [in Persian]
39. Moein, Mohammad. (2006). *Farhang-e Fārsī*. Tehran: Enteshārāt-e Rāh-e Roshd. [in Persian]
40. Moghnieh, Mohammad Javad. (2000). *Fiqh al-Imām al-Ṣādiq ('alayhi al-salām)*. Qom: Mu'assasat al-Anṣārīyān. [in Arabic]

41. Makarem Shirazi, Nasser. (2006). *Esteftā'āt-e jadīd* [New inquiries]. Qom: Enteshārāt-e Madrasah-ye Emām 'Alī ibn Abī Ṭālib ('alayhi al-salām). [in Persian]
42. Mousavi Khomeini, Seyed Rouhollah. (1984). *Zubdat al-aḥkām*. Tehran: Sāzmān-e Tablīghāt-e Eslāmī. [in Persian]
43. Mousavi Khomeini, Seyed Rouhollah. (n.d.). *Tahrīr al-wasīlah*. Qom: Mu'assasat Maṭbū'āt Dār al-'Ilm. [in Persian]
44. Mousavi Golpayegani, Seyyed Mohammad Reza. (1993). *Kitāb al-Qaḍā'*. Qom: Dār al-Qur'ān al-Karīm. [in Persian]
45. Mohajeri, Ali. (2001). *Sharḥ-e qānūn-e āyīn-e dādrāsī-ye madanī-ye dādgāh-hā-ye 'omūmī va enqelāb* [Commentary on the civil procedure law of public and revolutionary courts]. Tehran: Enteshārāt-e Ganj-e Dānesh. [in Persian]
46. Mo'men, Mohammad. (2001). *Mabānī-ye Tahrīr al-wasīlah – Al-Qaḍā' wa al-shahādāt*. Tehran: Mu'asseseh-ye Tanzīm va Nashr-e Āsār-e Imām Khomeini. [in Persian]
47. Najafi, Hassan bin Jafar (Kāshif al-Ghita'). (2001). *Anwār al-fiqāhah – Kitāb al-quḍāh*. Najaf: Mu'assasat Kāshif al-Ghitā'. [in Arabic]
48. Najafi, Mohammad Hassan. (1984). *Jawāhir al-kalām fī sharḥ sharā'i al-Islām*. Beirut: Dār Ihya' al-Turāth al-'Arabī. [in Arabic]
49. Najafi, Mohammad Hosein. (1980). *Tahrīr al-Majallah*. Najaf: Maktabat al-Murtaḍawīyah. [in Arabic]
50. Naraqi, Ahmad bin Mohammad Mahdi. (2001). *Rasā'il wa masā'il*. Qom: Kongereh-ye Narāqiyain (Mollā Mahdī wa Mollā Aḥmad). [in Arabic]
51. Vejdani, Qodratollah. (2005). *Jawāhir al-fakhrīyah fī sharḥ al-Rawḍah al-bahīyah*. Qom: Enteshārāt-e Samā'-e Qalam. [in Arabic]